

**Zangles en
ergernis in de
negentiende eeuw**

JOOP WALHAIN

Het duel tussen schuin en beschaafd

Voor het grote beschavingsoffensief in de negentiende eeuw werden alle middelen ingezet.

Ook liedjes en gedichtjes konden dienstbaar zijn in de grote strijd. Maar wilden alle kinderen en volwassenen braaf en netjes zijn? Workshop gehouden tijdens de nascholing in Groningen over het nieuwe eindexamenonderwerp.

Joop Walhain is geschiedenisdocent en mede-auteur van het eindexamenkatern 'Van kind tot burger' van Nijgh/Versluys.

Het was binnen De maatschappij tot het Nut van het Algemeen geen punt van discussie: schoolzang ontwikkelde de muzikaliteit van kinderen en smeedde een band met vaderland en koningshuis. Daar kunnen wij ons iets bij voorstellen. De negentiende-eeuwse zangles moet voor de kinderen een welkome onderbreking zijn geweest van de roosterdwang in propvolle lokalen. Na het klassikaal opzeggen van de tafels van acht en negen en andere wetenswaardige zaken, die vast in de hoofden geplant moesten worden, zal een vrolijk *O, Nederland let op uw Saeck* tot genegenheid voor het vaderland gestemd hebben.

Of dat in de twintigste eeuw nog zo was, kan iedereen die *In een blauw geruite kiel* of *'t Is plicht dat iedere jongen* uit het hoofd kent, voor zichzelf uitmaken. De stofomschrijvers leggen ons de mening van 't Nut voor en voegen er een intrigerend zinnetje aan toe: *Schoolzang bood een alternatief voor scabreuze straatliedjes.*

In de stofomschrijvingscommissie moet iemand geweten hebben wat in de negentiende eeuw aan onwelvoegelijks op straat te horen was.

Er werd in ieder geval meer gezongen dan nu. Hilversum 3 bestond nog niet en ieder had zijn eigen stem... Maar werd er veel scabreus gezongen? En wat dan wel?

Scabreus

Wanneer iets vol *schilfertjes* zat, *ruw* of *sjofel* was, noemden de Romeinen het *scabrosus*. Het Franse *scabreux* betekent hetzelfde, maar ook *schuin* en *op het kantje af*. Van Dale voegt er *onwelvoeglijk* aan toe. Scabreus heeft iets welwillends. Het mag niet, maar is wel grappig. Je giechelt erom achter een kanten zakdoekje. Scabreus is ook een relatief begrip. Het *Poep- en Piesmenuet* van Hans Dorrestijn uit de *Stratemaker-opzeeshow* (jaren zeventig) werd door het ene ouderpaar scabreus gevonden en glimlachend gedoogd. Andere ouders vonden het schunnig en banden de *Vara gramstorig* uit het kinderrepertoire.

Wie grinniken of boos worden, zijn het erover eens dat een waarde wordt belaagd. De een vindt echter dat de waarde wel tegen een stootje kan en de ander ontbeert die rekkelijkheid. De botsing wordt heftiger wanneer het gaat om reine kinderzielen,

geneigd tot het goede; maakbaar en onschuldig. Mag je die zuiverheid op de proef stellen?

Jantje, Cornelis, de Brave Hendrik en Gilles Zoetekoek

Misschien is het verstandig een ijkpunt te creëren. Wat was het rolmodel voor het goede, beschaafde kind? Dat was onmiskenbaar Jantje die pruimen zag hangen en, ondanks zijn trek, niet plukt. *Maar ik wil gehoorzaam wezen en niet plukken, ik loop heen. Zou ik om een handvol pruimen ongehoorzaam wezen? Neen!* Of Cornelis, die bij het *fors raketten*, een bal door een ruit slaat en er rond voor uit komt. *Hij had een afschrik van te liegen, wijl God het ziet. En zou hij nu Mamma bedriegen? Dat kon hij niet.*

De Brave Hendrik verdient zijn epitheton ornans, *omdat hij zoo gehoorzaam is, en omdat hij zich zoo vriendelijk jegens ieder gedraagt. Hij doet nooit iemand kwaad. Er zijn wel kinderen die hem niet liefhebben. Ja, maar dat zijn ook ondeugende kinderen.*

En Gilles, die al etende leert lezen. *De Vader (Govert Zoetekoek) 'vindende dat Gilles tot goeddoen en tot leeren genegen was, maakte hem een nieuw ABC boek van Zoetekoek, daar Gilles veel van hieldt, en zo vlytig uit leerde als hy kon.'*

Het wordt een hele toer de leerlingen duidelijk te maken dat zij niet met een persiflage van doen hebben, maar dat zij de negentiende-eeuwse opvoeders serieus moeten nemen en nederig de historische vaardigheid (3a,b) moeten betrachten: verplaats je in mensen van vroeger; ze waren anders dan wij; probeer ze te begrijpen.

Behaviorisme, psychoanalyse, constructivisme en terug

Waarom is ons gevoel van verbondenheid met de ijkpunten en opvoeders van toen verdwenen? De scheppers van Jantje, Cornelis, Gilles en Hendrik waren misschien behavioristen avant la lettre. Wanneer een organisme leert van positieve en negatieve prikkels, dan is het verstandig om gewenst gedrag heftig te prijzen en te belonen met pruimen, kussen, zoetekoek en ten-

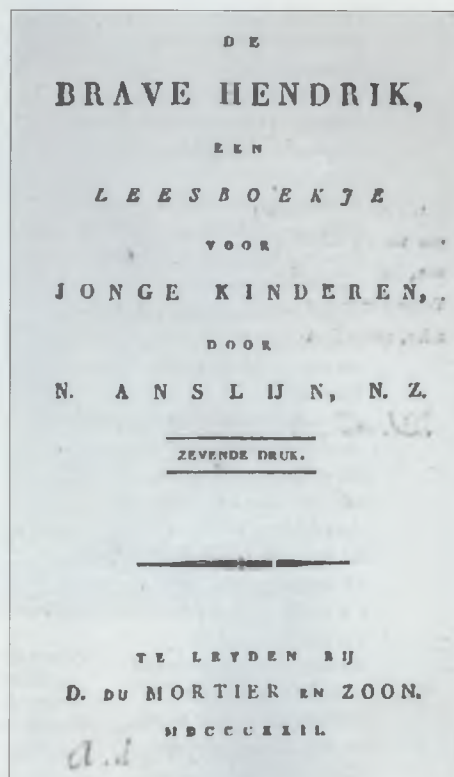
voorbeeldstelling. Of waren Hieronymus van Alphen en Nicolaas Anslijn psychoanalytici avant la lettre? De kinderen ontwikkelen, waar je bij staat, hun *Ueber-ich*. Ze sublimeren aan een stuk door driftmatige impulsen (pruimen jatten, liegen, luieren, meppen) en verinnerlijken de eisen van vader, moeder en beschaving.

Jantje, Cornelis en andere kinderen uit de negentiende-eeuwse leesboeken zijn wandelende gewetentjes. Het is duidelijk dat zij, eenmaal volwassen, het hoofd zullen weten te bieden aan onmatigheid in spijs en drank en naakt zwemmen en dat zij uit hun verdiende rijkdom gul zullen geven aan de armen. Leonard de Vries heeft er een bloemlezing (1712-1898) van samengesteld, *Bloempjes der Vreugd voor de lieve Jeugd*. Een vertederend boek. Ik kreeg heimwee naar ongecompliceerde opvoedingssituaties.

Wat is er toch gebeurd? Waarom is de Brave Hendrik geen *Idealtipe* meer, maar een softie? Wat hebben we gedaan dat we moeten onderwijzen in een wildernis van mondigheid? Er lijkt geen troost voor mijn generatie. We hebben het zelf gewild. Waren we in de jaren zeventig niet van mening dat we kinderen moesten leren de werkelijkheid op eigen kracht te onderzoeken en te construeren? Hebben we Hendrik en Jantje niet onmaskerd als gedachteloze organismen, reagerend op als beloning vermomde repressie zoals Pavlovs hondje? Onttoverden we daarmee niet de schoolse werkelijkheid en willen we daarom terug naar Piet en Arie's gecanoniseerde Prui kentijds?

Het scabreuze kindervers

Na alle altruïstische Klaartjes, onverzettelijke Oranjes, dappere Trompen en Karolijntjes aan de pia-no, snakte ik naar iets scabreus of schunnigs. Dat is een drift die al die kleine *hoempies* de hele negentiende eeuw moeten hebben gevoeld. De middag is laat. De griffel gaat. De meester praat. Het uurwerk slaat. En dan lekker buiten een goor aftelversje.

*'In het straatje van Tante Kaatje,
hing een piespot aan een draadje.
Alle mensen hadden lol.
In de piespot dreef een drol.
Krijg de hik.
Afben ik.'*

Hè, he'. Dat lucht op. Ook op een School met de Bijbel.

*'De dominee van takkenbos,
die wist niet waar hij kakken mos.
Hij kakte in zijn onderbroek,
een oliekoek.
Ie, wie, waai, weg.'*

En *'Johannes de Doper,
zijn pik is van koper,
zijn reet is van blik.
Afben ik.'*

Het is waarschijnlijk van alle eeuwen. Kinderen zetten de trots op hun pas verworven zindelijkheid en taalvaardigheid om in anaal gefixeerde rijm dwang. Peter van den Hoven heeft een artikel hierover op het internet geplaatst (zoekterm: DBNL): *Uit de onderbuik. Over het scabreuze kindervers*. Er hoort een fikse literatuurlijst bij.

Verzuilde kinderen wierpen
scabreusheden de straat over en weer,
als sneeuwballen of eikels.

*'Katholieke Elastieke! Protestante
Olifante! Openbare Klapsigare!
Protestante katteklante! Nikse hufters,
grote rufters!*

*Roomse papen, zingen als apen.
Klimmen in bomen, tot ze in de hemel
komen. Dan trekken ze aan de bel en
donderen in de hel.'*

Wilde 't Nut dit soort poëzie door
zangonderwijs verdringen? Of was
het een strijd tegen *De Zeven
Vlooiën*?

*'Zij trokken vaders onderbroekie an,
een broek met gouden knopen,
die gingen ze verkopen,
aan wie, aan wie, aan wie?*

Aan Koning Willem III.'

Ai, het schennen van de majesteit!
Of het schennen van
*De dikke dominee,
Tararaboemdejee,
die had zijn gat verbrand
al aan de kachelrand.*

*Toen ging hij naar de plee
en nam zijn pijpje mee.
Maar bij de eerste druk,
toen viel zijn pijpje stuk.*

Het scabreuze volwassenenvers

Heeft het muzikale beschavings-
offensief het schuine vers verbannen?
Het is de vraag. Eenmaal volwassen
heven veel kinderen de drift voelen
om de grenzen van het fatsoen te
tarten. Gerrit van der Linde
(1808-1858), die, niet onbegrijpelijk,
schreef onder het pseudoniem *de
Schoolmeester*, nam het op voor een
gevallen meisje.

'Haar mond was rood.

Haar haar was blond.

Haar kleding bont.

Haar kleur gezond.

Haar oog was blauw.

Haar bedstee rauw.

Haar minnaar gauw.

Haar weerstand flauw.

Ze was een vrouw!

Haar buik werd rond.

Zij ongezond.

En uit de dop,

Stond ras een pop,

Vol leven op.

Die door geschrei,

En rijstebrij,

haar vloeken doet,

het zoet gevrij,

de scherpe steek der liefdebij.'

En Ko Cassandra (1802-1868) neemt
zoete wraak op Hieronymus van
Alphen.

'Jantje zag een pruikje hangen.

Als een kosterspruk zo groot.

*'t Scheen dat Jantje het wou gaan
plukken,*

Schoon zijn nichtje het hem verbood.'

Jantje vermant zich.

*'Zou ik aan een familie-pruikje,
mij vergrijpen willen?*

Neen!'

Maar het nichtje heeft Jantjes mono-
logue intérieur heimelijk beluisterd.

*'Braaf zo, Jantje, sprak zijn nichtje:
voor uw deugd mijn hartedief,
moogt ge thans het pruikje plukken.
Nu heeft nicht haar Jantje lief.'*

We kennen Willem Bilderdijk van
omfloerste trom en *rouwgebrom*. Maar
wie verwacht *Aan Lotje* van deze
zwaarmoedige conservatief.

*'Gij hebt een roos, die fris bekoorlijk is
en eel (gaaf). Maar Lotjelief, dit roosje
ontbreekt een steel; Wilt gij mij toe-
staan u te leren, het is ten slotte lenté,
uw frisse roosje in te enten?*

*Het sap, 't welk uit het steeltje vloeit,
maakt dat het roosje welig bloeit.'*

Bilderdijk schreef ook *Het vermake-
lijk ABC*. Iedere letter geeft aanlei-
ding voor een schuin versje.
De letter C.

*'Clarinde, zoetelief! Toen ik uw mond
laatst kuste, en dat mijn ene hand op
uwen boezem rustte, mijn buik op
uwen buik, mijn tong in uwen mond,
dat was de beste smaak die ik ter
wereld vond. Uw oester is ook goed,
waarnaar ik watertand en heb daar-
voor ook steeds een stijf mes in de
hand.'*

In 1815 schreef de toenmalige dich-
ter des vaderlands, Hendrik Tollens
(1780-1856), in op een prijsvraag
voor een volkslied van het nieuwe
Koninkrijk der Nederlanden.
Het Wilhelmus vonden Vlamingen
en Walen minder geschikt.
Tollens won.

*'Wien Neêrlands bloed door d' aders
vloeit, Van vreemde smetten vrij,
Wiens hart voor land en koning gloeit,
Verheff' de zang als wij...'*

Het lied werd nooit populair en toen
de Belgen hun Brabançonne hadden,
maakte het Wilhelmus een come
back. Maar beide gezangen hebben
het scabreuze lied niet kunnen doen
vergeten.

Tegendraads

Dat de kinderen buiten het zicht
van de meester schaterend van de
onderbroekenlol hun engelachtig-
heid loochenden, is begrijpelijk.
Maar waren er dan geen volwasse-
nen, wie de barstjes in het glazuur
sprongen bij zoveel spanning tussen
ideaal en werkelijkheid? Was er in
die eeuw geen *Stratemakeropzee* of
Puk van de Petteflet? Wie verstoorde
de rust in opvoedingsland?

Ik laat vier kribbenbijters aan het
woord, die scabreuze of schunnige –
dat was destijds ook al een probleem
– bakens waren in de zee van negen-
tiende eeuwse belering.

De Schoolmeester, de eerder
genoemde Gerrit van der Linde
(1808-1858), was hoofd van een kost-
school in Londen en schreef, mis-
schien uit heimwee, spottichten op
typisch Hollandse zaken, zoals het
schoolmeesterschap rond 1840.

*'Hij die, uit vrije keus,
En in zijn achterkamer,
Met hoofdpijn als een hamer,
En volgestopte neus,
Met klemming op zijn water,
En lusten als een kater,
En met een stijven nek,
En vijf gebroken ruiten,
En deuren, die niet sluiten,
En 't Pootje in zijn kuitén,
Er uitziet als een gek;
Is min nog te beklagen,
Dan hij, die drie paar dagen,
In 't woelziek schoolvertrek,
De veestlucht en de drek,
De snotneus, d' Ezelsuragen,
't Afzichtlijk nagelknagen,
Het krabblend luis-verjagen,
De vuile witte kragen,
En 't hartverduiv' lend plagen,
Der Jonkheid moet verdragen.'*

Hildebrand, (Nicolaas Beets, 1814-
1903) was aanvankelijk dichter en
schrijver van lichtvoetig werk. Nadat
hij dominee geworden was (1840),
kreeg zijn werk meer galm en ge-
wicht. Hij schreef de *Camera*

Obscura (een verzameling vrolijke schetsen) rond 1839 en stelt ons gerust: de Brave Hendrik gaat niet over een kind, maar over Anslin zelf.

'Toen ik op school ging, maakten we in de hoogste klas, bestaande uit heertjes van negen en tien jaar, allen op woensdagmiddag een opstel, soms over een gegeven onderwerp, soms over een zelfgekozen onderwerp. Maar ik roep alle Jannen, Pieten, Willems en Heinen, waarmee ik in de schoolbanken zat op tot getuigen, dat er nooit iemand geweest is, die zijn lei heeft volgeschreven met ongestoord geluk uit zijn kindertijd. Nee, wij schreven diepzinnige betogen over de Deugd, of de Vier Jaargetijden. (...)

De Hollandse jongen met zijn blauwe kiel ...

Mevrouw! Ik spreek hier niet van uw bleekneuzige zoontje met de blauwe kringen onder zijn ogen. U maakt te veel werk van zijn haar, dat u wilt laten krullen. U bent te gevoelig bij het kiezen van zijn pet, die alleen geschikt is om beleefd af te nemen voor oom en tante, maar totaal onverdraaglijk bij het oplaten van vliegers en het spelen van krijgertje; spelletje die U te wild vindt. Mevrouw, u heeft te veel boeken over opvoeding gelezen. Weet u wat u van uw zoontje maakt? Een gliuiper, een klikspaan en een bangerd. Och mevrouw geef hem een andere pet en laat hem nooit thuis komen zonder buil of schram. Dan wordt hij een vent!

Multatuli, (Eduard Douwes Dekker 1820-1887) vatte invallen, spreuken en korte schetsen (1862-1877) samen in bundels 'Ideeën'. Ze werden niet door een groot publiek gelezen en zeker niet door kinderen, maar het verhaal van meester Pennewip en Woutertje Pieterse werpt vanuit 1877 een vrolijk licht op de stofomschrijving van 2006.

'De school was leeg. De banken zagen er uit alsof de leerlingen daarop al hun verveling hadden achtergelaten. De kaart van Europa keek verdrietig neer op de stapel schrijfboekjes, waarnaast de potloodstompjes lagen, tot op het bot afgeklouven.'

Pennewip kijkt kindergedichtjes over de deugd na.

Uit: Het Prentenboek van Tante Pau (Bezige Bij, Amsterdam 1974).

Na een hele reeks deugdzame rijmpjes:

Woutertje Pieterse, 'Roverslied... – Hè... wat is dat? En de deugd... waar is de deugd? Helaas, helaas... er was geen spoor van deugd te zien op Wouters blaadjie! Arme pruik! Meester Pennewip rukte haar af... 'Heremensechristenzielighemelsegoeiegenadigedeugdvanmeleven...!'

Pennewip zoekt, ontzet over Woutertjes gedicht en verdorvenheid, troost bij een gezelschap opvoeders.

'Uw zoon, juffrouw Pieterse, behoort tot de klasse der rovers, moordenaars, vrouwenschenders en brandstichters. Ik zal zijn gedicht voorlezen...

Roverslied.

Met mijn zuwaard op mijn paard en mijn helm op mijn hoofd, er op in! En de vijand de schedel gekloofd.

– Christenzielen, riep het hele gezelschap, is-i dol? –

*En vooruit!
Op de weg, langs de heg,
met een houw en een stoot,
de dragonders verjaagd, en de markgraaf gedood
om de buit!
En die buit,
is mijn bruid,
mij gekocht met mijn staal.*

– Heb je van zijn leven, ...zijn bruid..., die jongen heeft pas gewisseld... –

*Als de wind,
zo gezwind,
jaag ik voort met mijn vracht,
en ik sla op haar schreien en kermen
geen acht,
Wat genot!*

– Dat noemt-i genot! Ik word 'r koud van! –

Literatuur

Voor wie zich wil verdiepen in meer schunnigs en beschaafds:

- 1 *Constant heeft een hobbelpaard. 350 ongecensureerde kinder- en volksversjes.* Samenstelling: Gerard van de Garde. Amsterdam 1987.
- 2 *Jantje zag een pruikje hangen. Nederlandse priapeën door de eeuwen heen.* Samenstelling: Rody Chamuleau. Amsterdam. 1991.
- 3 *Razernij der liefde. Ontuchtige poëzie in de Nederlanden.* Samenstelling: Hans van Straten. Amsterdam 1992.
- 4 Peter van den Hoven heeft een artikel op het internet geplaatst: *Uit de onderbuik. Over het scabreuze kindervers.*
http://www.dbnl.org/tekst/hove012uitdo1_01/
DBNL is de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren. Van Hoven toont een uitgebreide literatuurlijst.
- 5 Leonard de Vries heeft een bloemlezing (1712-1898) samengesteld uit 'welvoeglijke' opvoedingspoëzie uit de negentiende eeuw, *Bloempjes der Vreugd voor de lieve Jeugd.* Haarlem 1976.

*En banier, op hoezee ...
wie gaat mee?
Nu geen schepsel verschoond,
nu de mannen gehangen, de vrouwen
gehoond.
Voor plezier!*

– Het hele gezelschap lag in zwijm. –

In het midden van de negentiende eeuw werd een gewaagd soort gedichtjes populair. Het idee kwam

van de Duitse kinderarts, Heinrich Hoffmann (1809-1895). Hij wilde kinderen verlossen van de redeloze angsten voor boemannen en straf, die opvoeders het leven gemakkelijk maakten, maar de kinderen in zijn spreekkamer hysterisch.

Hij ontwierp zijn *Struwwelpeter* (1844), een anti-heldje, een mooi voorbeeld van paradoxale opvoedkunde.

In Nederland was er een markt voor. *Struwwelpeter* werd *Piet de Smeerpets*.

Stoute kinderen lopen in de gedichtjes steevast regen een absurde straf aan, zoals in *De allerdroevigste geschiedenis met de zwavelstokjes*:

*'Paulientje bleef te huis, alleen,
Naar tante gingen de ouders heen;
zij was een kleine lachebek
en liep al zingend door het vertrek.
Daar zag ze opeens een doosje staan,
met zwavelstokjes vol gelaan.
'Ei!' riep Paulien, 'dat zou voor mijn,
een recht plezierig speelgoed zijn.'
En zoo gezegd en zoo gedaan,
zij stak een zwavelstokje aan.
O, schrik! Haar kleertjes vatten vlam!
Ach! Dat ze ook aan het doosje kwam!
Daar brandt de hand reeds en het haar,
En eind'lijk brandt ze helegaar,'*

Paulientje brandt in acht versregels helemaal uit.

*'Ze is tot een hoopje asch vergaan.
Waar nog haar' schoentjes nevens
staan.'*

De kinderen weken onder druk van de deugzaamheid uit naar het scabreuze. De meesters, zoals in alle tijden tobbed tussen ideaal en klaslokaal, konden Multatuli, de Schoolmeester, Hoffmann en Hildebrand lezen en opgelucht grinniken.

De moraal

...Schoolzang bood een alternatief voor scabreuze straatliedjes...

*'Schurftig, eerbaar of anaal,
Welgevoeglijk of banaal,
Wie, bij Locke! heeft toch gelijk?
Hildebrand of Bilderdijk?
Zoetekoek of Struwwelpeter?
Ach, mijn kind, je weet nu beter.
Leer van deze stofomschrijver
Historisch perspectief en ijver.
En onthoud wat nergens staat:
Scabreus is 't mooiste wat bestaat.*

Bij dit artikel hoort een klankbeeld of les, die NijghVersluys aanbiedt aan geïnteresseerde docenten en leerlingen. De les wordt gegeven aan de hand van teksten, opdrachten en een cd met muziek en voordracht. Ook de les 'De Vietnamese Rock Opera' (zie het decembernummer van Kleio 2004, nr. 8) kan verzorgd worden. Als tegemoetkoming in de kosten wordt een bijdrage van € 2,- per leerling per workshop gevraagd. Bent u geïnteresseerd? Neem contact op met de auteur, joopwalhain@home.nl

Een illustratie van het vers 'De allerdroevigste Geschiedenis met de zwavelstokjes'. Uit: Het Prentenboek van Tante Pau (Bezige Bij, Amsterdam 1974).